

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה : תפילה

סוגיה ז : תפילת מוסף

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה ז: תפילת מוסף

רקע

סוגייתנו עוסקת בשני נושאים: א. זמן תפילת מוסף. ב. הקדמת תפילת מנחה לתפילת מוסף.

מקורות

א. גמ' כח.-כח: "ושל מוספין כל היום א"ר יוחנן ונקרא פושע... שיתפלל תפלת המנחה"

ב. זמן תפילת מוסף

תוס' כו. ד"ה תפלת

רמב"ם הל' תפילה פ"ג ה"ה

תוספתא פ"ג סוף ה"ב, "המתפלל תפלת המוספין..."

ג. הקדמת תפילת מנחה לתפילת מוסף

תוס' ד"ה הלכה

רשב"א ד"ה ת"ר היו לפניו שתי תפלות

תלמידי רבינו יונה יט. באלפס ד"ה רבי, ויש

רא"ה ד"ה תנו רבנן

רמב"ם הל' תפילה פ"ג ה"א, והגהות מיימוניות אות מ

ד. שו"ע סי' רפו סע' א, ד, ומשנה ברורה

סי' תרכ, ומשנה ברורה

רשב"א ד"ה ת"ר היו לפניו שתי תפלות

תנו רבנן היו לפניו שתי תפלות אחת של מנחה ואחת של מוספין מתפלל של מנחה ואחר כך מתפלל של מוספין. יש לפרשה כפשוטה בשהיה שתייהן לפניו, כלומר שהיה בדעתו להתפלל עכשיו שתייהם, הא אם היה בדעתו להתפלל תפלת המנחה עם דמדומי חמה מתפלל של מוספין לבדה, דלמה יתחייב להקדים ולהתפלל תפלת המנחה מחמת תפלת המוספין. וכך נראה לי שראייתה משמן של גאונים. אבל בתוס' נד"ה הלכה לא פירשו כן, עד שהוצרכו לומר דעכשיו שמאחרין בתפלת יוצר ביום הכיפורים עד לאחר שש שעות ומחצה שיש מן הדין להקדים תפילת המנחה לתפלת המוספין. ולא דבר הכין, ולפי פירוש ראשון אתי שפיר.

ומכל מקום מסתברא שאלו עבר והקדים תפלת המוספין לתפלת המנחה ואפילו במקום שיש לו להתפלל תפלת המנחה תחלה, יצא, ואין צריך לחזור עוד ולהתפלל של מוספים שניה. ולא דמי לההיא דאמרינן לעיל: הבדיל בשניה ולא הבדיל בראשונה שניה עלתה לו ראשונה לא עלתה לו, כלומר לפי שהקדים תפלת התשלומין לתפלת חובה, דשאני התם לפי שאינה בדין שיקדים תפלת התשלומים שכבר עבר זמנה לתפלת החובה שהיא בזמנה, אבל מוספין כל שעתא ושעתא זימניה הוא דהא תפלת המוספין כל היום, אלא דלכתחלה כיון דתפלת המנחה תדירא והגיע זמנה צריך

להקדימה, הא אם עבר והקדים של מוספין - יצא. וגדולה מזו נראה מן התוספתא דאמר הקדים של מוספים לשל שחר יצא דהא קיימא לן דתפלות כנגד תמידין תקנום, וקתני בתוספתא [פ"ג ה"ב]: המתפלל תפלת המוספין בין משקרב תמיד של שחר בין שלא קרב תמיד של שחרית יצא.

רא"ה ד"ה תנו רבנן

תנו רבנן היו לפניו שתי תפלות אחת של מנחה ואחת של מוספין מתפלל של מנחה ואחר כך של מוספין. פירוש, מכיון שהגיע כלל זמן תפלת המנחה אין לו להתפלל של מוסף עד שיתפלל של מנחה, ואם התפלל לא עלתה לו, כדאיתא לעיל בשל שלומין.

הסבר הסוגיה

היו לפניו שתי תפלות, אחת של מוסף ואחת של מנחה - מתפלל של מנחה ואחר כך של מוסף, שזו תדירה וזו אינה תדירה. רבי יהודה אומר: מתפלל של מוסף ואחר כך של מנחה, שזו עוברת וזו אינה עוברת.

[ברייאתא כח.]

נחלקו התנאים [כו:]: מהו סוף זמן תפילת מוסף, רבנן מתירים להתפלל תפילת מוסף כל היום, ורבי יהודה מתיר להתפלל רק עד סוף שעה שביעית. להלכה פוסק רבי יוחנן [כח.]: שהמתפלל אחר שבע שעות נקרא פושע, זאת אומרת שהלכה כרבנן שניתן להתפלל כל היום.

ניתן להבין באחת משתי דרכים את הגדרת המאחר להתפלל תפילת מוסף כפושע:

א. התפילה היא כנגד קרבן מוסף, ועיקר זמן קרבן מוסף הוא עד סוף שעה שביעית [משנ"ב סי' רפו סק"ב].

ב. אין עדיפות מהותית להתפלל לפני השעה השביעית. הפשיעה היא בכך שהוא מאחר קיום מצוה הרבה שעות לאחר זמן חיובה [עיי' גליון הש"ס, המפנה לדרך מג.], המושג "פושע" שם הוא במשמעות זו¹.

הרמב"ם [הל' תפילה פ"ג ה"ה] מנסח את ההלכה ניסוח המתאים להבנה הראשונה: "תפלת המוספין זמנה אחר תפלת השחר עד שבע שעות ביום. והמתפלל אותה אחר שבע שעות, אף על פי שפשע, יצא ידי חובתו, מפני שזמנה כל היום". כך משמע גם ממנהגו של הרא"ש [מובא בטור סי' רפו וסי' תרכ] להתפלל מוסף ביום הכיפורים ביחידות מפני שהציבור מאחרים אותה אחר שבע שעות.

¹ הרא"ה [ד"ה ואמר ר' יוחנן] מביא הסבר שלישי: "כל שמשעה אותו עד זמן תפלה אחרת ודאי נקרא פושע, שמצוה קודם שיגיע זמן תפלת המנחה כדי שלא תקדים לה זו שבאה אחרונה". כך עולה גם מדברי הטור [סי' תרכ] הפוסק: "וטוב לקצר בפיוטים ובסליחות שחרית [של יום הכיפורים] כדי למהר בענין שיתפלל מוסף קודם שבע שעות, כי אם יאחרו עד ז' שעות שכבר הגיע זמן המנחה יצטרכו להקדימה כיון שהגיע זמנה, לכך צריכין למהר כדי שיתפלל מוסף קודם שעה שביעית". אולם לפי זה הפשיעה היא בשש שעות ומחצה ולא בזמן שהזכיר הטור. אמנם את הטור ניתן לפרש, שהוא מפרש שהפשיעה היא העצלות בקיום המצוה, וביום הכיפורים שמאריך בתפילת שחרית אין עצלות, ואף על פי כן צריך לקצר כדי שלא יצטרך להקדים תפילת מנחה לתפילת מוסף.

בגמ' אין התייחסות לתחילת זמן תפילת מוסף. ידוע שקרבן תמיד קודם לקרבן מוסף [רמב"ם הל' תמידין ומוספין פ"א ה"ג ופ"ז ה"א]. האם גם בתפילות המצב דומה או שמא ניתן להקדים את תפילת מוסף לתפילת שחרית? הרשב"א [ד"ה ת"ר היו לפניו] מדייק מהתוספתא האומרת: "המתפלל תפלת המוספין בין משקרב תמיד של שחר בין עד שלא קרב תמיד של שחר יצא", שאם הקדים תפילת מוסף לתפילת שחרית יצא² [וכך משמע גם מתוס' כו. ד"ה תפלת]. אולם מפסק הרמב"ם [פ"ג ה"ה]: "תפלת המוספין זמנה אחר תפלת השחר עד שבע שעות ביום...", משמע שהרמב"ם חולק על הרשב"א ולדעתו המקדים תפילת מוסף לתפילת שחרית, לא יצא ידי חובתו.

הגמ' [כח.]. מביאה ברייתא המחדשת חידוש בסדרי התפילות: "היו לפניו שתי תפלות אחת של מנחה ואחת של מוסף, מתפלל של מנחה ואחר כך מתפלל של מוסף, שזו תדירה וזו אינה תדירה".

חידוש זה צריך ביאור, שהרי קרבן מוסף קודם לתמיד של בין הערביים [ניומא לג., רמב"ם הל' תמידין ומוספין פ"א ה"ג], וכיוון שתפילות נתקנו כנגד הקרבנות יש לכאורה להקדים תפילת מוסף לתפילת מנחה! התשובה לתמיהה זו פשוטה - לו הייתה הלכה שקרבן מוסף קודם לתמיד של בין הערביים, היה צריך להקדים גם את תפילת מוסף לתפילת מנחה, אך אין הלכה להקדים את המוסף אלא יש הלכה לאחר את התמיד, מפני דין "עליה השלם כל הקרבנות כולן", כלומר, שהתמידים יוצרים את מסגרת הקרבנות בבית המקדש, וכל הקרבנות קרבים בין תמיד של שחר לבין תמיד של בין הערביים. דין זה נאמר בקרבנות ולא בתפילות, ולכן בתפילות חוזרים לכלל הרגיל שתדיר קודם לשאינו תדיר³.

אמנם, ההקבלה בין התפילות לבין הקרבנות לא נעלמה לחלוטין, והיא קיימת בפסק הטור [סי' תרכ] ובדברי הגהות מיימוניות [פ"ג אות מ]. הם פוסקים שיש ביום הכיפורים להזדרז לסיים תפילת שחרית כדי שלא יצטרכו להקדים תפילת מנחה לתפילת מוסף. הזדרזות זו אינה ברורה, מדוע שלא יתפלל בנחת, ויקדים תפילת מנחה לתפילת מוסף? אלא על כרחנו שהנוהג במקדש להקדים קרבן מוסף לתמיד של בין הערביים מחייב גם אותנו להשתדל להקדים תפילת מוסף לתפילת מנחה, ולכן יש להזדרז ולהתפלל מוקדם, כדי שלא נכנס למצב שמחייב להקדים תפילת מנחה לפני תפילת מוסף.

הראשונים מקשים מהלכה זו על המנהג הנפוץ להאריך בפיוטים בתפילת שחרית של יום כיפורים, להתפלל מוסף בזמן תפילת מנחה, ולהקדים תפילת מוסף. בראשונים שלוש התייחסויות לבעיה:

א. תוס' [ד"ה הלכה]: המנהג אינו כדן. ויש להיזהר ביום הכיפורים להתפלל תפילת מוסף קודם שש שעות ומחצה.

² אמנם אין משם ראייה מוחלטת מפני שהתוספתא עוסקת בהקדמת תפילת מוסף לקרבן התמיד, ולא בהקדמתה לתפילת שחרית.

³ עיין ברא"ה [ד"ה ואמר ר' יוחנן] שעמד על נקודה זו.

ב. רמב"ם [הל' תפילה פ"ג הי"א]: "ויש מי שמורה שאין עושין בציבור כן [להקדים מנחה למוסף] כדי שלא יטעו [להתפלל מנחה קודם זמנה בפעמים אחרות]".

ג. רבינו יונה [יט. ד"ה ויש], הרשב"א [ד"ה ת"ר היו לפניו] והרא"ש [סי' ח] סוברים שהחובב להקדים מנחה למוסף הוא רק כשמתפלל כעת את שתיהן, אבל אם דעתו להתפלל מנחה בשעה אחרת, יתפלל מוסף כעת, ואחר כך יתפלל תפילת מנחה⁴.

מתוס' [כח. ד"ה הלכה] המזהירים להתפלל מוסף ביום כיפורים קודם שש שעות ומחצה, מוכח שהם חולקים על שיטת רבינו יונה, הרשב"א והרא"ש, וסוברים שאין להתפלל מוסף קודם תפילת מנחה אפילו אם דעתו להתפלל לאחר מכן. נראה, שהראשונים נחלקו בהבנת ההלכה להקדים תפילת מנחה לתפילת מוסף:

רבינו יונה, הרשב"א והרא"ש סוברים שיש כאן הלכה בדיני קדימה במצוות. כשיש לפני האדם שתי מצוות, התדיר קודם. כשיש לפני אדם שתי תפילות, תפילת מוסף ותפילת מנחה, חייב הוא להקדים את תפילת מנחה. אולם כשאינו מתכנן להתפלל כעת תפילת מנחה, אין לפניו שתי מצוות, ואין דיני קדימה. [משל למה הדבר דומה, לדיני קדימה בברכות הנהנין. דבר שברכתו בורא פרי העץ קודם לדבר שברכתו שהכל. אבל אדם אינו חייב להקדים את הפרי המיועד למנה אחרונה, למנה העיקרית, בגלל דיני קדימה בברכות]. תוס' מבינים שיש כאן הלכה בסדרי תפילות, תפילת מנחה היא תפילה בסיסית ותפילת מוסף היא תוספת, ואין לאדם רשות לעמוד לפני הא-ל בתפילת המוסף לפני שהתפלל את תפילתו הבסיסית.

הרא"ה [ד"ה תנו רבנן] מעצים שיטה זו, ולדעתו המקדים תפילת מוסף לתפילת מנחה, אינו יוצא ידי חובתו וצריך לחזור ולהתפלל מוסף אחר תפילת מנחה. תפילה ללא רשות להתפלל אינה תפילה, ולכן צריך לחזור ולהתפלל אותה כהלכה.

תלמידי רבינו יונה [יט. ד"ה ויש] מחברים את שתי הדעות. בזמן מנחה גדולה מקדימים מנחה רק אם כוונתו להתפלל את שתיהן כעת. בזמן מנחה קטנה, שהוא עיקר זמן התפילה, יש להקדים מנחה אפילו אם אין כוונתו להתפלל כעת את שתיהן.

סיכום

נחלקו הראשונים בתחילת זמן תפילת מוסף, לדעת התוס' והרשב"א זמן התפילה הוא מתחילת היום, ולכן אם הקדים בדיעבד תפילת מוסף לתפילת שחרית, יצא ידי חובתו. הרמב"ם פוסק שזמנה אחר תפילת שחרית, ומשמע שאם הקדים מוסף לשחרית, לא יצא ידי חובתו.

נחלקו התנאים בסוף זמן תפילת מוסף, רבנן אומרים שזמנה כל היום, ורבי יהודה סובר שזמנה עד סוף שעה שביעית. רבי יוחנן פוסק כרבנן, אך מדגיש שהמתפלל אחר שעה שביעית הוא פושע.

הגמ' אומרת שהמתפלל תפילת מוסף בזמן תפילת מנחה צריך להקדים תפילת מנחה. נחלקו הראשונים אם דין זה הוא דין כללי בסדרי מצוות, וחלותו רק כששתי המצוות כעת לפניו, או שהדין הוא דין ייחודי בתפילות, שתפילת מנחה היא תפילה בסיסית ואסור

⁴ שיטה זו מובאת גם בתוס' [כח. ד"ה הלכה] בשם ר"י, אך שם משמע שמקדים תפילת מוסף רק מפני שדוחה את תפילת מנחה לזמן מנחה קטנה שהוא עיקר זמן תפילת מנחה.

להקדים לה תפילת מוסף. הרא"ה סובר כאפשרות השנייה, ולדעתו דין זה מעכב, וחייב לחזור ולהתפלל תפילת מוסף לאחר שמתפלל תפילת מנחה.

בסוגיה זו אנו מסיימים את זמני תפילה, ולכן נסכם שני עקרונות בסיסיים לדין זה:
א. תפילות נתקנו כנגד הקרבנות, ולכן זמן מבוסס על זמני הקרבנות.

ב. "שם תפילה" אינו תלוי בחיוב להתפלל, ולכן ניתן להתפלל גם מחוץ לזמני התפילה. העיקרון הראשון מוסכם, ולכן זמני התפילות הם רק בזמנים שמותר להקריב בהם את הקרבנות. נחלקו הראשונים אם זמן התפילה מבוסס רק על זמני הקרבנות או גם על המנהג שנהגו בו בפועל במקדש. הרמב"ם סובר שזמני התפילות מבוססים על המנהג שנהגו בפועל בבית המקדש, ולכן לכתחילה יש להתפלל מנחה קטנה, ורק בדיעבד יוצאים ידי חובה במנחה גדולה. לדעת הרא"ש זמני התפילות אינם תלויים במנהג שנהגו בבית המקדש, ולכן ניתן להתפלל לכתחילה מנחה גדולה.

העיקרון השני אינו מפורש, אך הוא עולה ממספר הלכות [ההלכות שונות זו מזו, ולא ניתן ללמוד מאחת לחברתה]:

1. הרי"ף פוסק שניתן להתפלל תפילת שחרית עד שש שעות ולקבל שכר תפילה.
2. תלמידי רבינו יונה [יח: ד"ה דעבד] פוסקים שאין לעשות תרתי דסתרי בתפילה, והמתפלל מנחה עד השקיעה אינו רשאי להתפלל ערבית קודם השקיעה. אף על פי כן, הם פוסקים, שבדיעבד אם התפלל ערבית מפלג המנחה, אין מחייבים אותו לחזור. לתפילת ערבית לפני שקיעת החמה יש "שם תפילה", ולכן יוצאים בה ידי חובה אף שלשיטתם זהו זמן מנחה ולא זמן תפילת ערבית.
3. הרמב"ם פוסק שתפילת ערבית רשות ואין מדקדקים בזמנה. בתפילת חובה יש לדקדק בזמנה, והמתפלל אותה מחוץ לזמנה אינו מקבל שכר של תפילה בזמנה, בתפילת ערבית מקבלים עליה שכר של תפילה בזמנה אפילו כשמתפלל אותה מחוץ לזמנה.
4. רש"י [ל. ד"ה הוּוּ מקדמי] והראב"ד [ב: באלפס] סוברים שבשעת הדחק ניתן להתפלל תפילת שחרית קודם עלות השחר.

הלכה

השו"ע [סע' רפו סע' א] פוסק שתחילת זמן תפילת מוסף מיד אחר תפילת שחרית, ואין לאחרה לאחר שעה שביעית, ואם אחרה יוצא ידי חובתו אך נקרא פושע. הרמ"א פוסק כרשב"א, שאם התפלל תפילת מוסף קודם תפילת שחרית - יצא [צ"ע אם הקדמת תפילת שחרית לתפילת מוסף עדיפה על תפילת מוסף בציבור. הציץ אליעזר (חי"ג סי' לח) דן בשאלה זו, ולאחר משא ומתן הוא מכריע שהקדמת שחרית עדיפה. המאחר, יתפלל ביחידות שחרית ואחר כך מוסף].

השו"ע [שם סע' ד] מביא את שלוש שיטות הראשונים בדין הקדמת תפילת מנחה לתפילת מוסף. את דעת התוס' כדעה ראשונה, דעת רבינו יונה כ"ש אומרים", ודעת הרמב"ם כ"ש מי שהורה". בהלכות יום הכיפורים [סי' תרכ] השו"ע אינו חושש לשיטת התוס', אלא כותב שיש להקפיד רק על תפילת מוסף קודם שבע שעות כדי שלא יהיה פושע [המשנה ברורה (סק"ב) מוסף שיש להיזהר להתחיל תפילת מוסף לפני שש שעות ומחצה].